

Др Јасмина Недељковић, **Говор Пирота у 18. веку**, Народна библиотека Србије — Београд, Музеј Понишавља — Пирот, Народна библиотека Пирот, Београд, 2004, 417 стр.

Књига др Јасмине Недељковић *Говор Пирота у 18. веку* представља незнатно измењену верзију докторске дисертације ауторке на материјалу рукописа *Слова изабрана* јеромонаха Кирила Живковића, одбрањене 15. јуна 2000. године на Филозофском факултету у Новом Саду, пред комисијом коју су сачињавали академик проф. др Александар Младеновић (ментор), проф. др Драгољуб Петровић и проф. др Мато Пижурица.

У овом свом раду др Јасмина Недељковић испитивала је особине пиротског говора друге половине 18. века на материјалу рукописне књиге *Слова изабрана*, коју је написао јеромонах Кирил, каснији епископ пакрачки, у манастиру Светог Ђорђа у Темској (околина Пирота) 1764. године. Ова рукописна књига, одавно позната научној јавности налази се у Библиотеци Матице српске у Новом Саду под сигнатуром РР II 12 (464 стр.), пружила је богату језичку грађу ауторки за испитивање и утврђивање и типова књижевног језика којим се служио јеромонах Кирил.

Др Јасмина Недељковић у уводном делу своје књиге изложила је живот и рад пакрачког епископа Кирила Живковића, археографски описала зборник и упознала нас са књижевно-језичким поступком којим се користио јеромонах Кирил током свога рада. Како сазнајемо од ауторке, јеромонах Кирил оставио је податак о своме раду у запису на 2326 листу (стр. 9). Такође у наслову Кириловог зборника забележено је да је дело преведено „на прост јазик болгарски“, што на први поглед изгледа „у супротности са дијалектом краја на коме је његов текст написан“. Ту се, у ствари, када се узму у обзир Кирилови писани текстови (писма и друга дела), лако уочава да се он служио и литеарним језиком, а и народним, како су написана *Слова изабрана* и да

је то овом приликом хтео и да истакне. Он је тај језик разликовао од књижевног, руско-словенског, а његов народни језик био је у неким цртама сличан западно бугарским говорима, што је условило да га за разлику од литерарног назове бугарским. Осим тога, у време када је зборник писан и није било других језичких термина за означавање тимочко-лужничког поддијалекта.

Анализа језика текста Кириловог зборника *Слова изабрана* показала је да се у њему појављују све особине означене као српске на познатом списку Павла Ивића, као што су: а) стари словенски полугласници су изједначени у један; б) почетне групе вь-, вь- дале су у (унук); в) сугласник љ у примерима као земља; г) ђ или ч или ђ или џ у облицима ноћ/ноч, међа/меца; д) наставак ген.=акуз. једн. м. и ср. рода заменичко-придевске промене на -га (њега); љ) наставак 1. л. мн. презента на -мо (играмо); е) 3 л. мн. презента без -ӣ (тресу) и сл.

Многи истраживачи су претпоставили да је јеромонах Кирил из манастира Темске заправо пакрачки епископ Кирил Живковић, што је у новије време у науци и доказано. О његовом животу (1786–1807) постоје оскудни подаци. Зна се да је са родитељима пребегао у Футог 1737. године у време тешких борби са Турцима. Основно образовање стекао је у Новом Саду, а са деветнаест година (1749) замонашио се у бугарском манастиру Зографу на Светој Гори. Од 1735. до 1760. боравио је као учитељ у Далмацији. Између 1760. и 1765. године био је учитељ у Пироту. Доста је путовао по Русији и Италији. Око 1778. произведен је у чин протосинђела и постављен за настојатеља манастира Гргетега на Фрушкој гори. Митрополит карловачки Мојсије Путник произвео га је у архимандрита (1. јуна) 1784. године. Од 20. јуна 1786. године, када је хиротонисан па све до своје смрти, провео је у Пакрацу као епископ. За време свог боравка у Хиландару епископ Кирил Живковић упознао се са богатом традицијом српске писане речи и свој преписивачки рад наставио у манастиру у Темској и Гргетегу и другим манастирима у ондашњој Србији и Хрватској. Позната су четири његова рукописа на рускословенском до којих је ауторка дошла у свом истраживању. Сви ови рукописи у записима садрже податак да је њихов аутор Кирил Живковић епископ пакрачки.

За свој зборник *Слова изабрана* јеромонах Кирил користио је списе рускословенских писаца *Симеона Полоцког*, *Гедеона Криловског* и *Димитрија Росџовског*. Доктор Јасмина Недељковић наводи податак да је рукопис *Слова изабрана* писан на хартији италијанског порекла из времена непосредно пре настанка самог зборника. Рукопис садржи 232 листа са добро очуваним повезом из времена настанка ове књиге. Укоричен је у дрвене корице (величине 128 × 140 мм) са ко-

сим рубовима повијеним према унутрашњим странама. Текст рукописне књиге није богат украсним елементима.

Ауторка детаљно описује садржај рукописне књиге наводећи при том тачне податке о различитим изворима којима се користио јеромонах Кирил. Први део зборника (до л. 656) поклапа се са *Обедом душевним* Симеона Полоцког. Средишњи део зборника (од л. 656 до л. 207а) садржи слова са темама из циклуса *Посног и цвeйног ѝриода*. Извор за овај део текста није познат. Једино је поуздано да је јеромонаху Кирилу као језичка основа за овај део текста послужио рускословенски текст.

У одељку — *Како је јеромонах Кирил ѝосѝуѝао са рускословенским извором и који су начини његовог ѝревођења* Јасмина Недељковић износи чињеницу да је у првом делу зборника *Слова изабрана јеромонах Кирил* углавном изостављао цитате и њихова тумачења и одабирао само нека. Он, наиме, у односу на изворник С. Полоцког, који је преводио у неким деловима, изоставља читаве целине у којима се Полоцки понавља. Тако исто поступа и са деловима у којима преводи Г. Криновског. Изостављање ових делова, наводи Јасмина Недељковић није пореметило основну поруку и смисао слова већ је допринело лепшем разумевању Кириловог текста и његовој једноставности. То значи да текст јеромонаха Кирила није целим својим током истоветан. Запажају се делови са *дословнијим* преводом у којем прати доследније реченице Полонског, као што је целина библијских цитата и делови са *инѝерѝреѝѝивним* преводом. У овим деловима аутор је био сам Полоцки. Његове поуке јеромонах Кирил углавном је писао народним језиком. Исти поступак се понавља са преводом поменутих књига Г. Криновског. Јеромонах Кирил, напомиње Јасмина Недељковић, делове рускословенског текста је слободније прерађивао. Језик тих текстуалних целина је заправо ондашњи говор Пирота и околине.

У целинама текста у којима се јеромонах Кирил јавља као преводилац, он и није преводилац у данашњем смислу речи „већ се пре може говорити о извесном транспоновању, преображавању, посрбљивању односно понародњавању руских речи, облика и донекле реченице“. У непромењеном облику јеромонах Кирил уноси извесне црте превода: а) прво лице множине презента на *-мъ*; б) треће лице једнине и множине презента на *-ѝъ*; в) генитив једнине придева м. рода на *-аго* посебно се чува уз имена библијских личности; д) поједине падежне конструкције; љ) префикс *воз-*, *со-*; е) облике партиципа и сл. Такође у зборнику су присутне и језичке црте које су *неуѝралне*, тј. које су с једне стране обележје рускословенског језика а с друге народног језика јеромонаха Кирила (радни глаголски придев м.р. на *-л*; личне

замене и сл.). Као што се види, напомиње Јасмина Недељковић, јеромонах Кирил је у своме раду на преводу стварао заправо мешовити тип језика. На тај начин, „овај тзв. славеносрпски језик разликује се од оног на тлу Војводине јер овде народну компоненту чини говор Пирота и околине средином 18. века“. Славеносрпска норма у Кириловом зборнику остварена је углавном посрбљивањем рускословенских префикса или граматичких наставака. Стварање мешовитог језика обухватило је првенствено фонетски и морфолошки ниво, али није занемарен при том ни лексички ни делом синтаксички ниво.

У одељку *Графијске одлике* Јасмина Недељковић детаљно разматра особине графијског система и њихову правописну употребу у *Словима изабраним*, наводећи при том велики број карактеристичких примера. После тог детаљног истраживања она закључује да графија јеромонаха Кирила садржи углавном особине типичне за време у коме се јеромонах школовао, када су, током прве половине 18. века (1726) са преузимањем код нас рускословенског језика и правописа, преузета и слова рускословенске и грађанске ћирилице (я и ш). Позиционо је разграничена у рускословенском правопису употреба неких слова (џ и њ долазе на почетку речи; а љ и я у средини и на крају, чега се јеромонах Кирил придржава). У графији јеромонаха Кирила ауторка је наишла и на елементе који указују на „чување српскословенске традиције“. Традиционалан начин обележавања огледа се у означавању вокала е са е и ђ ; у писању ѡ на почетку речи, у предлогу-префиксу *од об* и *о*; обележавању и са и, ѣ, џ; сугласника ј са и; љ и љ са љ.

С обзиром на то да вокалски систем пиротског говора садржи полугласник, јеромонах Кирил ову фонему обележава на српски традиционалан начин словом ѡ, у чему је оригиналан. Јеромонах Кирил је иначе у својој графији традиционалан јер у време када он пише *Слова изабрана* још није продрло славеносрпско писање на југ и исток Србије.

У својој анализи Јасмина Недељковић детаљно наводи правописне одлике зборника јеромонаха Кирила. У одељку *Гласови* наводи се да зборник *Слова изабрана* садржи следеће вокалске фонеме:

и	ь	у	
е	а	о	р и л вокално

Из наведеног се види да вокалски систем садржи полугласник, који данас срећемо у говору Пирота и околине, а примери у којима се он пише чешће су означени са танким јером а ређе са дебелим јером. У неким примерима наводи се *а* настало вокализацијом од полугласника у слабом положају, што је битно обележје српскословенског је-

зика. У појединим примерима јеромонах наводи рефлексе *e* и *o* које налазимо у народним говорима источне Србије (два дена, сега, собор, седом и сл.). Вокално *p* и *l* такође су присутни у зборнику, међутим, има и примера са рефлексом *y* (дужан). Под утицајем рускословенског језичког извора у зборнику *Слова изабрана* налазе се и рефлекс *el, le, ol*. У Кириловом зборнику замена јата је екавска. Вокалски систем који карактерише зборник *Слова изабрана* има особине које одликују и данашњи говор Пирота и околине. Овакав вокализам закључује Јасмина Недељковић могао се образовати у пиротском говору доста рано, одмах после нестанка јата као посебне фонеме, а што се код штокавских екаваца извршило од краја 12. и током 13. века.

Очувању поменутог вокалског система помогли су разни фактори, а у првом реду периферијски положај Пирота и осталих места источне Србије. Сугласнички систем јеромонаха Кирила садржи следеће фонеме:

а)	в		ј			
	м	н	њ			
	л	љ	р			
б)	к	п	т	ћ	ч	ц
	г	б	д	ђ	џ	с
	х	ф			ш	с
					ж	з

Као што се из наведеног види, у говору јеромонаха Кирила налази се и фонема *z* (*звѣѣѣѣѣ*, *звѣѣѣѣѣ* и сл.), што се подудару са стањем у данашњем говору Пирота и околине. Консонант *x*, који се иначе у српскохрватским народним говорима губи од 17. века, у зборнику *Слова изабрана* чува се готово увек у потпуности. Ређи су случајеви губљења овог сугласника, што значи да се у народним говорима овог краја у време када је писан зборник још није изгубио. Сугласници *ћ* и *ђ*, а посебно *ђ* типични су штокавски гласови. На основу присутности консонанта *ђ* народни говор јеромонаха Кирила је српски. На место старих *tj* и *dj* у зборнику се често налази на примере на *ч* и *џ*, што је у складу са одговарајућом цртом тимочко-лужничког поддијалекта. Група *жд* налази се углавном у речима рускословенског порекла. Консонант *ф* чува се углавном у речима страног порекла.

Јеромонах Кирил употребљавао је надредне знаке и то све оне који су предвиђени рускословенским правописом, посебним знацима обележава место акцента у речима (и рускословенским и народним). Након анализе домаћих речи у зборнику и њиховог поређења са савременим дијалектолошким истраживањима Јасмина Недељковић је

констатовала да је у језику јеромонаха Кирила постојао експираторни акценат којим се и данас одликује пиротски говор.

Такође процес анализма обухватио је падежне облике једине именица сва три рода. У аналитичкој деклинацији службу генитива, датива, инструментала и локатива обавља акузатив тзв. општи падеж најчешће у комбинацији са предлозима. Облички синкретизам у аналитичкој деклинацији именица сва три рода у зборнику *Слова изабрана* присутан је код именица м. рода које значе неживо, затим код именица с.р. рода и именица ж. рода на -ø код којих имамо само један падежни облик у једини.

Код ових именица акузатив, општи падеж, једнак је номинативу (генитив: *од сѣрах; душа је ѿохарана од ѿело; оздрави од голему болестѣ*; датив: *везир беше на све царство; нека га даду на кривуѣу маѣер*; инструментал: *даде човеку душу с разум; с једно око да гледа*; локатив: *како у ѿсалам говори*). Именице м. рода које значе живо и именице ж. рода на -а у једини имају два облика: номинатив и општи падеж, акузатив (генитив: *не оѣиѣада од истѣину*; инструментал: *с грешника ѿака чини*; локатив: *како је риба безгласна у воду*). У множини функцију општег падежа врши акузатив који се облички подудара са номинативом множине. Према томе, именице сва три рода имају по један облик у множини. Синтетички падежни облици у зборнику *Слова изабрана* представљају, с једне стране, српски народни, а с друге, рускословенски синтетизам. За један број примера следећих падежних облика именица м. рода претпоставља се да припадају Кириловом народном језику: генитив једн. на -а (*од врага; од мајѣора; да слезне с крѣта*); датив једн. на -у (*иѣо рече оному младому момчеѣу; да ју каже врачу*); инструментал једн. на -ом (*равно ћемо се најѣти с најѣоследњим нам сељанином; благословил сваким берићѣтом*) и локатив једн. на -у (*да се ѿразује и у дому*). Народни синтетизам налази се и код именица ср. рода у једини и то: у генитиву (*не чује ше од сечива мајѣорска*); дативу на -у (*ѿохѣеније ка злу овому улезло*); инструменталу на -ом (*и буди довољан средѣвијем ѿомаѣу богѣѣством и сиромашѣвом*); локативу на -у (*находе се и у ѿророчеѣству Данила ѿророка*).

Систем компарације придева и прилога у Кириловом зборнику *Слова изабрана* аналитичког је карактера. Од глаголских облика аорист и имперфекат представљају врло живу категорију. Наставци за грађење ових глаголских облика поклапају се са стањем у савременом говору Пирота и околине, уз напомену да у њима одсуствује -х у првом лицу једине и множине. Понекад се у тексту сусрећемо са облицима аориста направљеним од глаголима несвршенога вида.

Сагледавајући опште карактеристике и промену заменица Јасмина Недељковић је на стр. 230–231 дала прегледне табеле њихових промена. У одељку *Грађење речи* ауторка је навела све суфиксе којима се граде речи (нпр. *-ба; -ва; -иво; -да; -еж; -ј; -ја; -ај; -ије; -је; -ак; -ък; -ка; -ик; -ло* и сл.). У одељку *Из лексике* навођене су поједине речи (354–374) у виду малог речника азбучним редом. Лексичка структура народног говора јеромонаха Кирила богата је позајмљеницама из турског језика које су у данашњем говору Пирота и околине, као и на подручју целог призренско-тимочког дијалекта, њен саставни део.

На крају се може рећи следеће: испитивање језика у рукописној књизи *Слова изабрана јеромонаха Кирила*, писаној 1764. г. у манастиру Темска код Пирота показало је: да народни говор у овој књизи представља у највећој мери пиротски говор средине 18. века; да се у низу црта језик ове књиге подудара са савременим говором Пирота и околине што значи да су те црте настале пре средине 18. века (вокалски систем, сугласнички систем) (осим х, ф) аналитичка деклинација и компарација, синтетичка деклинација, употреба члана, удвајање личних заменица, поједине синтаксичке конструкције и др; да неке особине данашњег пиротског говора не долазе у свом савременом лику у поменутој књизи јеромонаха Кирила, што значи да су се у говору Пирота и околине оне развиле у времену од средине 18. века до данас (губљење инфинитива и сугласника х).

Са становишта већине српских дијалеката, по речима П. Ивића, призренско-тимочки говори не спадају у особене дијалекатске формације иако су необични по многим одликама. „Појаве које обједињују све говоре те области по правилу се могу наћи и код суседа, било на једној или на другој страни. То даје призренско-тимочној дијалекатској области“ (а посебно тимочко-лужничком дијалекту — Ј. Н.) „изразито прелазни карактер“.

Овај рад, као што се из досадашњег излагања види представља изузетан допринос нашој науци, нарочито областима историјске дијалектологије и историје српског књижевног језика.

Београд

Бранкица Чигоја